

MİHRİCAN AYNACI

Divan Şiirinde Geçen Göz Hastalıklarının Klâsik Dönem Tıp Metinleri Ekseninde Değerlendirilmesi

The Analysis of Eye Diseases in Divan Poetry on The Basis of Classical Era Medicine Texts

ÖZET

Abbasi Araplarından Anadolu Türklerine kadar geçen süreçte Latin, Eski Yunan, Arap, Çin, Hint, Mısır, İran, Selçuklu ve Osmanlı dönemi tıp deneyim ve birikimlerinin yer aldığı bilgiler tıp yazmalarında saklanarak bugüne kadar bize ulaşmıştır. Bu eserlerde anatomiden cerrahiye, beslenmeden kozmetiğe kadar sağlık alanı ile ilgili değerli bilgiler bulunmaktadır. Eserlerin yazarlarının ya da derleyicilerinin büyük çoğunluğunun hekim ya da sağlık alanında hizmet veren kişilerden oluşması, söz konusu metinleri daha nitelikli ve değerli kılmaktadır.

Bu metinlerde hangi bitkilerin ve maddelerin; hangi hastalıklar için ne şekilde, ne kadar kullanılarak, nasıl uygulanacağına dair bilgiler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu metinler, hekime gerek kalmadan insanların kendi kendilerini tedavi etmeleri noktasında önemli rol üstlenirler. Günümüzde bile alternatif tıp adıyla bu bilgilerden yararlanılarak uygulanan tedaviler sürdürülmektedir.

Döneminin canlı bir tablosu niteliğindeki Divan şiirinde de hastalıklar ve tedavi yöntemleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Sıtmadan hafakama, baş ağrısından akıl ve ruh hastalıklarına kadar pek çok hastalık ve tedavisi, söz konusu şiir metinlerinde dikkati çekmektedir.

Bu çalışmada divan şairlerinin hassasiyetle üzerinde durdukları "göz hastalıkları" esas alınarak beyitlerde bahsedilen göz hastalıkları ve tedavi yöntemleri tıp metinleri ekseninde değerlendirilecektir.

ANAHTAR KELİMELER

Tıp, hastalık, tedavi, göz hastalığı, divan şiiri.

ABSTRACT

Period of time from the Abbasid period, Anatolian Turks, Latin, Ancient Greek, Arab, China, Indian, Egypt, Persian, Seljuk and Ottoman period and the accumulation of experiences in medicine, medical manuscripts of the stored information has reached us so far. This works, surgery, anatomy, nutrition and cosmetics contain valuable information about the health care field. Compilers or authors of the works, almost entirely composed of those who physician or health care services in the area and these texts makes it more qualified and valuable.

These texts, which plants and substances, which is the way for diseases, by how much, has information on how to apply. Thus, these texts without the need for a physician to treat the people themselves play a pivotal role at the point. Even today, making use of this information in alternative medicine treatments are underway.

The nature of panoramas in the period of Ottoman poetry includes information about diseases and treatment methods. treatment of many diseases and illness such poems is remarkable. In this study, stood on the accuracy of poets "eye diseases" based on the axis of eye diseases and treatment methods mentioned in medical texts of the poems will be evaluated.

KEYWORDS

Medicine, disease, treatment, eye disease, Divan poetry.

* Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (mihrican@kocaeli.edu.tr).

Giriş

İnsanoğlu tarih boyunca, ruh ve beden sağlığını korumak, yaşamını daha yaşanılır kılmak için doğadan, inanışlardan, dinlerden, mitolojilerden, kişisel ve toplumsal deneyimlerden yola çıkarak koruyucu, önleyici ve iyileştirici çareler aramıştır. Bulunan çareler, yüzlerce yıllık insanlık tecrübesi olarak yazıya dökülmüş ve böylece günümüze kadar ulaşmıştır.

Abbasi Araplarından Anadolu Türklerine kadar geçen süreçte Latin, Eski Yunan, Arap, Çin, Hint, Mısır, İran, Selçuklu ve Osmanlı dönemi büyük şark tıp deneyim ve birikiminin yer aldığı bilgiler Arap harfli tıp metinlerinde bugüne kadar saklanarak bize ulaşmış, bu eserlerden bazıları neşredilerek ilim âleminin hizmetine sunulmuştur. Söz konusu bu eserlerde anatomiden cerrahiye, beslenmeden kozmetiğe, botanikten kimyaya kadar insan yaşamı için gerekli olan bilgiler ile pek çok hastalık ve bu hastalıkların tedavi yöntemleri bulunmaktadır. Bu eserlerin yazarlarının ya da eserlerdeki bilgileri derleyenlerin büyük çoğunluğunun hekim ya da sağlık alanında hizmet veren kişilerden oluşması söz konusu metinleri daha nitelikli ve değerli kılmaktadır.

Dinî ve felsefî inanışlarla mitolojinin ve bunlara dayalı halk hekimliğinin etkili olduğu Türk tıbbında on dört yüzyıllık bir geçmişe sahip olan uygulamalar özellikle Uygurlar döneminde inanç odaklı halk hekimliğinden ayrılarak modern tıp uygulamalarına dönüşmüş ve Selçuklular zamanında da oldukça gelişmiştir. Uygurların hayvansal ve bitkisel olarak kullandıkları ilaçlar, Osmanlı Türkleri tarafından yazılan kitaplarda da aynı hastalıkların tedavisi için kullanılmıştır. Bugün de Anadolu halkı arasında benzer tedavi yöntemleri kullanılmaya devam etmektedir. (Çıkman 1977: 321-322)

Günümüzde Anadolu halk hekimliğinin aslı unsurlarını koruduğu görülmektedir. Her ne kadar diğer kültürlerle etkileşim içinde olsa da Türk dünyasındaki tedavi uygulamalarının benzerliği ve hastalık isimlerinin pek çoğunun Türkçe olması bunun bir göstergesidir. (Bayat 1992: 57) Tıp tarihinde kullanılan ilaçların, günümüz halk hekimliğinde de uygulandığı, inançlara dayalı uygulamaların ise modern tıbbın etkisiyle terk edildiği görülmektedir. (Üçer 1983: 6) Halk hekimliği ve modern tıp

birbirlerinden beslendiği için göz hastalıkları ve tedavileri ile ilgili birim de halk tıbbı ile bilimsel tıbbın birbirlerine katkılarıyla oluşmuştur. (Bayat 1992: 45)

Tıp tarihinin başlangıcından itibaren hekimlerin ilgisini çeken göz ile ilgili bilgilere kaynaklarda sıkça rastlanmaktadır. Eski Türkçenin Uygur dönemine ait olduğu bilinen tababetle ilgili 45 yazmada “göz hastalıkları” hakkında bilgiler yer almaktadır (Güven 2011:842), Ortaçağ İslam tıbbına bakıldığında ise yalnızca göz hastalıkları hakkında kehhâl adı verilen uzmanlar tarafından yazılmış kitapların da olduğu görülmektedir. Batı tıbbında XVIII. yüzyıla kadar el kitabı olarak kullanılan Ali b. İsa'nın *Tezkiretü'l-Kehhal'i* bunlardan biridir.

Osmanlı tıbbında da göz ve göz hastalıklarına ilişkin eserler dikkati çekmektedir. Mukbiloğlu Mümin'in 1422'de yazdığı *Zahire-i Muradiye'nin* göz hastalıklarına ayrılmış 8. bölümünün müstakil kitap olarak yayımlanmış hali olan *Miftahü'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr*, Hekimbaşı Gevrekzâde Hasan Efendi'nin göz hastalıkları konusunda yazmış olduğu *Risâle-i Zübdetü'l-Kuhliye fi teşrihi'l-Basariye* (Bayat 1992: 44) ve Muhammed bin Mahmud Şirvani'nin *Mürşid* adlı eseri göz hastalıkları üzerine yazılmış eserlere örnektir. Dönemin diğer tıp eserlerinde de göz ve göz hastalıkları hakkında bilgilere rastlanmaktadır.

Tıp eserlerindeki bilgiler ışığında hastalığın teşhisi ve tedavisi yapılabilmektedir. Hastalığı tedavi edecek olan kişi her hastalığın kendine özgü belirtileri olduğundan yola çıkarak, bu belirtiler doğrultusunda hem hastalığın türü hem de seyri hakkında karar verebilir. (Şişman 2005: 674) Hastalığı tedavi etmenin yolu öncelikle hastalığın nedenini ortadan kaldırmakla başlar. Teşhisi kolay olan göz hastalıklarının çeşitli nedenleri vardır. İbn-i Sînâ'ya göre göz hastalıklarının nedeni üç hilt arasındaki dengenin bozulmasıdır. O da kendinden önceki hekimler gibi, gözde üç hilt (humor) olduğunu kabul ederek, göz hastalıklarını ve tedavi yöntemlerini bu teorilere göre açıklar. Göz iltihapları, göz kapaklarındaki yaralar, ülserler, şişler, göz kapağı dönmesi, arpacık, göz kapağındaki ufak urlar ve etler, göz kapağındaki taşlaşma, tik ve göz uyuzu onun bu teoriyle açıkladığı hastalıklar arasında yer almaktadır. (Üçer 1990: 400)

Soğuk hava, rüzgarda kalmak, çok yürümek, gürültü, güneşte kalmak, mehtaba karşı yatmak, nazar, bulaşıcı hastalıklar... vb. göz hastalıklarına sebebiyet veren unsurlardır. (Yeniterzi 1999: 89)

Teşhisi kolay olan göz hastalıklarının tedavisi de insanların doğayı gözlemlemesi sonucu edindiği bilgi birikimleri ile yapılmaktadır. Ali Haydar Bayat, bir çalışmasında, insanların doğayı gözlemlemeleri sonucu edindikleri bilgiler ışığında göz hastalıklarını tedavi ettiklerinden bahseder. Hayvanların milyonlarca yıldır bazı problemlerini içgüdüleriyle gidermeye çalıştıklarını belirterek bu konuda, kış uykusundan uyanan yılanların zayıflamış gözlerini güçlendirmek amacıyla raziyâneyi hem yedikleri, hem de gözlerine sürdükleri, kırlangıçların yavrularının görüşlerini kuvvetlendirmek için onlara kırlangıç otu yedirdikleri, gözlerinde katarakt meydana gelen keçilerin, hasta gözlerini dikenli çalılara sürterek katarakt ameliyatı yaptıkları örneklerini verir. (Bayat 1992: 44)

Divan Şiirinde Göz ve Göz Hastalıkları

Türk kültürünün altı yüzyıllık sürecine tanıklık etmiş Divan şiirinde her türlü inanış, gelenek ve göreneklerin yanı sıra pek çok hastalık ve onların tedavilerine de yer verilmiştir. Bu hastalıklar arasında göz ile ilgili olanları ve onların tedavi yöntemleri de önemli bir yer tutmaktadır.

Göz, Divan şiirinde güzelliği temsil etmesi bakımından ele alınır. Kirpik ve kaşlar eşliğinde güzelliğin en can alıcı unsurlarından olan göz; şiirlerde çeşm, dîde, ayn ve basar olarak geçer. Renk olarak şiirlerde daha çok ela renge yer verilirken kara renkli göze de rastlanır. Sevgilinin gözleri âşık için çok değerlidir, çünkü "gözler kalbin aynasıdır." Âşık, sevgilinin bakışlarından onun kendisine karşı duygularını anlamaya çalışır. Sevgilinin gözleri âşığı görmez, zâlim ve kan dökücüdür, nazlıdır. Şehla, mahmur veya şuh bakışlıdır. Kaşlar, kirpikler ve gamzenin yardımıyla hilekâr, fitneci, kavgacı olan göz; bir ok veya bir hançer gibi âşığın gönlüne saplanır.

Âşığın sevgiliyi gören gözleri de aşk acısından nasibini alır. Âşık, sevgilinin cefâları nedeniyle hastalanır. Hastalık âşığın organlarına da sirayet eder ki bu organlardan en önemlisi âşığın sevgiliyi gören gözüdür. Uykusuzluktan, devamlı ağlamaktan göz kanlanır, kan çanağına

döner; âşık kanlı gözyaşları döker. Bu durumda âşık hasta, sevgili ise onu iyi edecek olan tek hekimdir.

Şiirlerde adı geçen bazı göz hastalıkları şunlardır: ahvel, amâ, ‘aşâ, cefn, çüher, ekme, gışâ, göze ak düşmesi, göze su inmesi, göz kararması, göz seyirmesi, göz zayıflığı, karasu, perde, remed, rûz-kûr, sebel, şeb-kûr...

Remed

Divan şiirinde en çok rastlanılan göz hastalığı remeddir. Osmanlı dönemi tıp eserlerinden *Müntahab-ı Fi't-Tıbb*'da "remedi ya'ni gözün ağrısını bildürelüm" (Güven, 2005: 157) denilirken söz konusu hastalığın göz ağrısı olduğu belirtilmektedir. Remed; göz ağrısı, göz iltihabı, göze elem veren her türlü hastalık olarak da tanımlanır. (Bayat 2004: 456)

Remed hastalığının belirtilerinden biri gözün kızarmasıdır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin gözlerinin remed hastalığından değil de kendisinin perişan halini gördüğü için kızardığını söylemekte ve hastalığın söylenen belirtisine işaret etmektedir.

Remedden sanmanız sürh oldı yârün çeşm-i fettânı

Görüp ben ‘âşık-ı şûride-hâli kaynadı kanı

Süheylî Divanı g.359/1

Müntahab-ı Şifâ'da, remed hastalığının tedavisi için gözün yeşil veya siyah bir bağla bağlanması önerilir.

"göz ağrısında yasduğu yüce edeler ve arka üzerine yatarlar göze kara ya gök destâr asalar" (Önler 1990: 54) "... gözlerine asduklarını ve yaşlarını sildükleri ak ve kızıl olmayalar, gök nesnelere ve yaşıl veya kara olalar." (Bayat 2004:183)

Aşağıdaki beyitte *Müntahab-ı Şifâ*'da yer alan remed ve tedavisine ilişkin bilgiyle karşılaşılmaktadır. Yüzün parlak bir güneşe, remed hastalığına yakalandığı için koyu renk bir mendille bağlanmış gözün ise gökkuşağına benzetildiği beyitte şair remed hastalığının dönemin tıp kitaplarında da yer alan tedavisine yer vermiştir.

Remedden hasta çeşmin bağlamış gök destmâl ile

Gören kavs-i kuzah sanur yanında mihr-i rahşânun

Yahya Bey Divanı g. 214/2

Aşağıdaki beyitte ise şair, sevgilisine seslenerek onu iki gözünden sakındığı için gözlerini bağladığını, gözlerini bağlamasının remedden kaynaklanmadığını söylemektedir.

Gözlerüm cânâ remedden bağlarum sanma beni

Sakinür iki gözünden 'âşık-ı şeydâ seni

Şeyhülislâm Yahya Divanı müf.36

Dönemin tıp eserlerinde remedin nedenlerinden birinin çok ağlamak olduğu belirtilir. Süheylî'nin aşağıda yer alan beytinde hastalığın sebebi verilir. Şair, çok ağlamanın gözün remede tutulmasına sebep olacağını ifade etmektedir.

İnlemekden nice dil itmesün âh-ı cân-sûz

Ağlamaktan nice çeşm eylesesün kesb-i **remed**

Süheylî Divanı mus.8/4

Remed olan göze, iyileştirici özelliğinden dolayı gül suyu damlatılması veya gül suyu ile hazırlanmış karışımların sürülmesi tıp kitaplarında karşımıza çıkan diğer tedavi yöntemlerindedir.

“..... ve gül suyu göz ağrısına kim issiden ola nâfi'dür....”

(Yaylagül 2010: 107)

Emrî aşağıdaki beytinde remedin hem sebebine hem de tedavi yöntemine işaret etmektedir. Beyitte lalenin sevgilinin yanağına olan aşkı yüzünden ağlamaktan remed hastalığına yakalandığı, bu nedenle çiğ tanesinin her sabah onun gözüne gül suyu damlatmasına şaşılmasını gerektiği ifade edilerek gül suyunun remedi tedavi edici özelliğine değinilmiştir.

Ruhunçün **ağlamaktan** kıldı tahsîl-i **remed** lâle

Gül-âb akıtsa tan mıdur gözine her seher jâle

Emrî Divanı g.470/1

Şiirlerde remedin tedavisinde kullanılan diğer bir unsur olarak sürmeden de bahsedilmektedir. Göze sürme çekmek remede iyi gelmektedir.

Devâ-yı derd-i **remed** olsa toprağı n'ola kim

Hevâ-yı hâk-i derün kıldı tûtiyâyı türâb

Emrî Divanı g.56/3

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi şairler şiirlerinin bazı beytlerinde remed hastalığına değinmekteyken Nedîm divanında remed hakkında yazılmış bir manzume bulunmaktadır. Şair bu manzumesinde remeden çektiği sıkıntıları dile getirmekte, aşağıdaki beytinde görüldüğü gibi remedi düşmana benzetmektedir.

Hudâvendâ **remed** didükleri zâlimdür ol **düşmen**

Sığındum bir dahi görmekten anı Hak Te'âlâya

Nedîm Divanı kıt'a 3/9

(Öztekin 2006: 576-577)

Sebel

Günümüzde karşılığı katarakt olan ve şiirlerde sıkça karşılaşılan diğer bir hastalık da sebeldir. Tıp metinlerinde sebel, gözde örümcek ağı gibi çekilmiş kalın ve kızıl bir perde olarak tarif edilmekte ve bazen kızılığın azaldığı ve göze bakınca bulut gibi nesnelere görüldüğü ifade edilmektedir.

"(...) gözlerinde bakanlara eyle gözüke kim, mültehamilerin bulut gibi nesnelere büriyüb örtmüşdür." (Bayat 2004: 193)

Ay ve güneşin önünde bulutların durması olayının sebel hastalığında gözde bulut şeklinde beyaz lekelerin oluşmasına benzetildiği Mesihî'nin beyti söz konusu hastalığı örneklendirmektedir;

Sebel gibi meh ü mihrün tururdu gözine **ebr**

Bulara sümm-i semendün ger olmasa kehhâl

Mesihî Divanı k.9/33

Aşağıdaki beyitte ise şair, sevgilinin kendisine bakmamasının nedenini sevgilinin gözlerinde sebel hastalığı olmasına bağlamaktadır.

Ayn-ı şifâ durur bana gözündeki ile
Görmez göze göz anı ki gözinde var **sebel**

Kadı Burhaneddin Divanı g. 8/1

Dönemin tıp kitaplarından *Mürşid*'de sebel hastalığının seyrine dair bilgiler bulunmaktadır. Sebel hastasının güneşe ve ışığa bakamayacağı belirtilmektedir.

“(…) ve hasta çok ahsura ve güneşe veya yıldurayıcı ve ışıklı nesnelere baktığında daha artuk ahsura ve hem gözleri katı yaşara ve gözün en içerüsü atıla, sanca, agrıya.”
(Bayat 2004: 194)

Ahmedî'ye ait olan beyitte şair, düşmanın sevgilinin kemal derecesindeki güneş gibi parlak güzelliğini görmeyişinin sebebini sebel hastasının güneşe bakamamasıyla ilişkilendirmektedir.

Ger kemâlünü göremedi-se düşmen ne 'aceb
Nicesi göre günü göz ki ola anda **sebel**

Ahmedî Divanı k. LIV/23

Remed gibi sebel hastalığının tedavisinde de sürme kullanılmaktadır.

Gözinden **sebel** zâyil olurdu kılsa
Gubâr-ı rehûn **kuhl**-i agber şükûfe

Şehâbî Divanı k.6/12

Kuhl-i cevâhirin tozunuñ **sürme** çekmese
Dutar idi güneş gözünü perde-i **sebel**

Şeyhî Divanı terc. 1-4/5

Göze ak düşmesi

Tıp kitaplarında “Ve dahı bir galizdür, ya’ni kalındur, karniyyenün derinindedür, ana beyaz dirler, ak demek olur.” diye tanımlanan göze ak düşmesi, remed ve sebel gibi hastalıklar sonucunda gözde meydana gelen beyazlıktır. Hastalığın, gözleri devamlı kapatmak ve göze ışığın hiç girmemesi sonucu oluştuğu belirtilir.

Sedefin içindeki inciyi sevgilinin inci dişleri uğruna akıttığı gözyaşı damlasına benzeten şair, incinin yağmurlarla oluşuyor olmasından hareketle adı geçen hastalığa da işaret etmektedir.

Dür-i dendânun için dîdeden ey pâk-gevher
Sadefün **gözine ak düşdi** degüldür gevher

Emrî Divanı g.133/1

Aşağıdaki beyitte şair, “gözü ağarsın” diyerek göz ağarmasını, yani sebel ve sebel sonucu gözde oluşan beyazlığı bir beddua unsuru olarak kullanmaktadır.

Zülfüne bahanun gözi karara
Yüzüne kej bahan **agara gözi**

Kadı Burhaneddin Divanı g. 1118/5

‘Aşâ / Şeb-kûr / Gışâ

Gece körlüğü, tavuk karası olarak da bilinen bu hastalık nedeniyle gözler nesnelere gündüz vakti ve aydınlıkta görürken geceleri ve hafif karanlıkta görememektedir.

“‘Aşâ ana dirler kim, gündüzün her bakduğı nesnelere görür, gicede onat göremez veya hiç göremez olur. ‘Acemler ana şebkûr dirler, Türkler karağı dirler.”

Güneş ki merdümek-i dîde-i cihân-bîndür
Kılır bu gerdîş-i dehr anı her gice **şeb-kûr**

Mesihî Divanı k.19/19

Mesihî bu beytinde, dünyanın kendi ekseni etrafında dönüşü sonucu dünyanın güneşi görmeyen kısmının karanlıkta kalmasını güneşin şeb-kûr (gece körü) olması benzetmesiyle ifade ederek söz konusu hastalığa değinmiştir.

Çüher / Rûz-kûr / Cehre

Gece körlüğünün zıddı olan bu hastalık gündüz körlüğüdür. Sebebi görme kuvvetinin (ruh-ı bâsıra) hafiflemesi ve azalmasıdır. (Günyüz 2005: 652)

“Cehre ana dirler kim, gece görebile, gündüzün görmeye.
‘Acemler buna rûz-gûr dirler. ‘Aşâ hastalığının zıddıdır.”
(Bayat 2004: 286)

Aşağıdaki beyitte şair, gece körlüğü sıfatını Ebû-Cehl’e yükleyerek onun basireti bağlı olduğu için doğruları göremeyeceğini, hem gece hem de gündüz göremediği benzetmesini yaparak ifade etmektedir.

Bû Cehl bir göz-ile bakardı_ana k’ol gözün
İçî çüher tolu-y-ıdı vü ‘illet-i gışâ

Ahmedî Divanı k. V/73

(Günyüz 2005: 653)

Bir diğer beyitte ise, baykuşların gündüz göremediği inancıyla ilgili olarak rûz-kûr benzetmesi yapılmıştır.

Zâg bigi cîfe-hâr u şûm-fâl
Bûm bigi rûz-kûr u zişt-hâl

Ahmedî İskendernâme 2517

Göze su inmesi / Mâ / Karasu/ Ab-ı siyâh

Gözde meydana gelen su tabakasına denmektedir. Günümüzde göz tansiyonu (glakom) adı verilen bu hastalık, gözde oluşan basınçtır.

“Mâ, göze inmiş suya dirlir. (.....) veya sovak érişmekden (.....)” (Bayat 2004: 243)

Aşağıdaki beyitte göze benzetilen nergisin üzerindeki çiğ taneleri, göze su inmesi denilen bu hastalıkla bağlantılı olarak ele alınmıştır. Hastalığın nedenlerinden biri başı üşütmektir. Nergisin gözüne su inmesinin nedeni olarak başını açık tutması gösterilmektedir.

Mest-i câm-ı mihr olup açık tutardı başını
Jâle sanma nergis-i bâgun **gözine indi su**

Emrî Divanı muk. 372/2

Süheylî'nin aşağıda yer alan beytinde şarap dolu kadehi beklemekten gözüne kara su inen hava kabarcığı tasvir edilmektedir.

Bâde nûş eyleyeyin gelse diyü ayakdan
Kara su indi habâbuñ gözine bakmakdan

Süheylî Divanı g.262/1

Göz seğirmesi

Göz kapağının kendi kendine titremesidir.

*Emrî Divanı'*nda yer alan ve şairin sevgiliye duyduğu özlemi dile getirdiği şu beyitte göz seğirmesine yer verilmiştir:

Segirür merdümüm gözümde uçar
Meges-i hâlinün hayâli anun

Emrî Divanı muk.282/3

Ahvel

Divan şiirinde rastlanan ahvel, bir şeyi iki gören, şaşı olarak tanımlanmaktadır ve bir göz kusurudur.

Kadı Burhaneddin, aşağıdaki beyitte sevgili ile ayrı olmadığını söylemekte ve onların ayrı görünmesinin nedenini onlara bakan gözlerin ahvel olması ile ilişkilendirmektedir.

Ben sinün ile müttehidem yohdur ikilik
Ahvel nazarı n'ola bu ahvâla dönerse

Kadı Burhaneddin Divanı g.104/2

Amâ / Ekmeh

Tıp kitaplarında söz konusu edilen amâ; görme yetisinin olmaması, kör demektir.

“Ve göze inen su eger galiz ola ve delügi ol hadd-ilen kaplamış
 ola kim, taşradagi nesnelere hiç görmeye, ana ‘amî dirler.”

(Bayat 2004: 245)

Aşağıdaki beyitte şair, Yakup'un kör olduğu için Yusuf'u gördüğünü belirtmektedir. Oysaki kör olan biri, hiçbir şey göremez. Şair, kurduğu bu tezatla onun gözünün görme yetisinin gönlüne geçtiğini, gönül gözüyle görebildiğini ifade etmektedir.

Ya'kûb k'olmuş-ıdı anun gönli dâr-ı hüzn
 Görmezdi Yûsufî gözine ırmese '**amâ**

Ahmedî Divanı k. V /49

Ekmeh ise doğuştan kör olmaktır. Hz. İsa'nın hastaları iyi ettiği, doğuştan kör olanların görmelerini sağladığı aşağıdaki beyitte ifade edilmiştir.

Cüzâm-ıla barası bî-gümân zâyil idüp
 İderdi **ekmeh-i** bînâyı câvidân İsî

Ahmedî Divanı k.LXXIV /5

(Günyüz 2005: 653)

Göz Hastalıklarına Deva

Şeker

Tıp metinlerinde, göze şifa için yapılan sürmelerin içine şeker de katıldığı bilgisi karşımıza çıkmakta,

“... veya katf tohmıylan şekerden sürme düzeler, ...”

(Bayat 2004: 139),

hasta göze şekerin iyi geldiği şu beyitte de dile getirilmektedir:

Keser kanını ol leb-i cân-fezâ

Olur çeşm-i ma'lûle şekker devâ

Nev'i-zâde Atâyî, Sâkînâme b. 837.

(Koncu 2002: 689)

Şeker ile yapılan karışımların göze sürme gibi çekildiği ve bu karışımların remed ve sebel gibi hastalıklar sonucu gözde oluşan beyazlığa iyi geldiği şu şekilde belirtilmektedir:

“... şekker ilen ve ... bunlarun her birisi dâyimi ak düşmiş göze çekeler, akını giderür.” (Bayat 2004: 230)

Sürme / Tûtiyâ / Kuhl

Sürme, bir süs aracı olmasının yanı sıra gözü kuvvetlendirmek, görüşü arttırmak, göze parlaklık vermek; gözden remed, sebel, göz yaşarması ve göz kanlanması gibi rahatsızlıkları gidermek için kullanılan bir ilaçtır.

“tûtiyâ sovukdur göz ağrısına dögüp ekicek nâfi'dür.”

(Canpolat 2007: 27)

Sevgilinin ayağının tozu, âşık için göze şifa veren ve âşığın acılarını bir nebze olsun dindiren sürmedir. Etkisini artırmak için sürmeye katılan inci de tıp kitaplarında göz için tedavi edici bir unsur olarak zikredilir.

“Gözdegi sınırları berkidür ve nûrını artırur, cilâ virür ve sıhhatın saklar ve gözden zulmeti ve beyâzı ve karhayı ve zufreyi ve dem’ayı def ider. Kaçan kim münâsib otlar-ılagöze koyalar veyâ münâsib sular-ıla ezeler, göze çekeler. Husûsâ kim, incü büyük ve nûrlu ve eski ve hem-vâr ola, muzarres olmaya ve hem kum ve toprak arasında güneşde çok yatmış olmaya” (Koncu 2002: 692)

Şair, aşağıdaki beyitte gözyaşı incilerini sevgilinin ayağının tozuna dökmesi ile sürmenin içine cevher katılması arasında ilgi kurmaktadır.

Bilürsün nûr-ı dîdem **tûtiyâ**ya katılır **cevher**

N’ola ağlarsa hâk-i pâyüne çeşm-i güher-pâşum

Bâkî Divanı g.322/4

Sürmeye şifa için cevher katılması tıp metinlerinden *Müntahab-ı Şifâ*’da şu şekilde geçmektedir:

“(…) göyünmüş sedef ve delüksüz incü ikişer dirhem, nişeste bir direm, kâfûr bir deng. Dükelin dögeler ve eleyeler, hâcet vaktında isti’ mâl édeler.” (Önler 1990: 55)

Divan şiirinde geçen sürme, sevgilinin yolunun, eşiğinin ve ayağının tozudur ve âşığın gözü için şifalıdır.

Yâruñ ayağı tozını **sürme**itse Ahmedî

Bî-şek irüre derdini dermâna gözlerüm

Ahmedî Divanı g.419/15

Çekdi ‘Aynî hasretinle bunca dem derd i remed

Gel ki hâk i pâyîni **kuhlü'l cevâhir** eyleyem

Antepli Aynî Divanı kıt. 9/2

Zerûr

Zerûr eski yaraları tedavi eden bir çeşit ottur. Zerûr aynı zamanda haricen kullanılan toz ilâçlara da denilmektedir. Şairler, zerûru sürme ile birlikte söz konusu etmektedirler. Beyitlerde de ifade edildiği gibi zerûr, sürme gibi göze şifa için kullanılmaktadır.

Mukahhal ide nûr-ıla gözini nergis-i ra'nâ
Eger sürme ide bir zerre yolun tozu **zerûr**ından

Ahmedî Divanı g. 489/3

Yolun tozına yüzüm sürerem kim
Gözüme tûtiyâdur ol **zerûr**

Ahmedî Divanı g. 651/9

(Günyüz 2005: 663)

Tıp kitaplarında zerûrun göz ağrısına iyi geldiği ifade edilmektedir.

“... bir dürlü dahı zerûr-ı asfar göz ağrısına ki yaşlıktan
ola fâyide éder ve eski göz ağrısın zâyil éder...”, “... zerûr-
ı kâfûrî göz ağrısına ki issilikden ola fâyide éder...”

(Önler 1990: 55)

“Sıfat-ı Zerûr kim aser göz ağrısına fâide ider.”

(Uzel-Süveren 1999: 176)

Hatmî

Edviye-i Müfredede' de hatmînin şakak ağrısına iyi geldiği belirtilmektedir.

“hatmî issidür, yaşdur, tulun ağrısın giderür.”

(Canpolat 2007: 29)

Mahmut Paşa'ya ait olan bir beyitte hatmînin gözü korumak ve tedavi etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Çeşm-i nergis zarar etmemegiçün **hatmî** dakar

Edinüp gerdenine levh 'akîk-i Yemen'i

Adnî Divanı k. 1/3

(Özkan 2007: 546)

Pamuk / Penbe

Divan şiirinde gözün tedavisi için kullanılan diğer bir tedavi unsuru da pamuktur. Göze deva olacak merhemler, karışımlar pamuk yardımıyla sürüldüğü gibi, göze sadece pamuk konulduğu da olur.

"Ve yumurda sarusın gül yağıylan çalkaya, panbuk üzerine koya, göze yaku ide....." (Bayat 2004: 196) "Ve çün kim hasta gendüzin divşürdi, bebek üzerine yengi panbuk koya." (Bayat 2004: 253)

Aşağıdaki beyitten hasta gözün tedavisi için gül suyunun pamuk vasıtasıyla göze sürüldüğü anlaşılmaktadır.

Degüldür nergis üzre jâle düşmiş berg-i ezhârûn

Gül-âb-âlûd **penbe**yle ider çeşmine dermânı

Azmî-zâde Haletî Divanı k.20/9

Âşğın gözlerine şifa verdiği düşünülen sevgilinin ayağının toprağı ile pamuk arasındaki ilişki üzerine kurgulanan bir diğer beyitte pamuğun tedavideki yerine işaret edilmektedir. Pamuğun da sürme gibi gözü tedavi etmek ve ona parlaklık vermek için kullanılması dikkat çekmektedir.

Gözüne **penbe** yapışdur dir o fettân-ı cihân

Çeşmüme hâk-i rehüñ kühl-i cilâ eyle disem

Mecmuâ-i Eş'ar

Gözlük

Türkçe Sözlük'te gözlük, görme bozukluğu olan gözlerin daha iyi görmesine veya gözleri korumaya yarayan, bir çerçeveye yerleştirilmiş çift camdan oluşan araç olarak tanımlanmaktadır. Bir çalışmada Avrupa'da ve Çin'de eski zamanlardan beri kullanıldığı bilinen gözlüğün ilk olarak nerede geliştirildiğinin bilinmemesiyle beraber, gözlüğün resmedildiği ilk resmin 1352 yılına ait olduğundan bahsedilmekte (Ana Britanica 1988: 620), başka bir çalışmada ise gözlüğü ilk bulan kişinin İbn-i Haysen (965-1040) olduğu belirtilmektedir (Doğan 2006:130), Divan şiirinde gözlük kullanımından da bahsedilen beyitler göze çarpmaktadır.

Necatî Beğ Divanı'nda yer alan bir beyitte gözlüğün yaşlılık sonucu oluşan görüş kaybını gidermek amacıyla kullanıldığı ifade edilmektedir.

Ol cevân-bahtun cemâlini kemâhî görmegi
Ay u günden gözine **gözlük** tutar pîr-i felek

Necatî Beğ Divanı g. 316/7

Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisinde de gözlük kullanımından bahsedildiği görülmektedir.

Yah-beste olunca çeşm-i giryân
Gözlükle arardı merd-i merdân

Şeyh Galib Hüsn ü Aşk 1366

Sonuç olarak; bu çalışmada gözün aşktaki önemli görevinden dolayı hastalıklarla birlikte anılması ele alınmış ve tıp kitaplarında yer alan göz hastalıkları hakkındaki bilgiler ışığında şiirlerdeki göz hastalıkları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Böylece göz ve göz hastalıklarının şiirlerde geniş yer tuttuğu gözler önüne serilmiştir.

Aşğın sevgiliye duyduğu aşk ekseninde şekillenen divan şiirinde âşık, çektiği dert ve üzüntüler sebebiyle her daim hastadır. Sevgiliyi ve onun güzelliğini görmeye adanmış göz de hastalıklardan nasibini almıştır.

Şâirlerin bazılarının hekim olmaları yanında hemen hepsinin iyi birer gözlemci olmaları göz hastalıkları ve tedavilerine de şiirlerinde sıklıkla yer vermelerini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle bu çalışmada sınırlı tutulan örneklerin divanlar incelendikçe artacağı muhakkaktır. Şiirlerde adı geçen hastalık ve tedavilerinin dönemin tıp metinlerinde de yer alıyor olması bu edebiyatın yaşamın merkezinde şekillenen bir edebiyat olduğunu da göstermektedir.

Kaynakça

- AKDOĞAN, Yaşar (1979), *Ahmedî Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Türkiyat Ar. Merkezi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-128334/h/ahmedidivaniyasarakdogan.pdf>
- Ana Britanica, C.9, İstanbul: Ana Yayınevi, 1988.
- ARSLAN, Mehmet (2004), *Antepli Aynî Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yay.
- BAYAK, Cemal (1998), *Şehâbî Dîvân'ı ve Sistematik Konu İndeksi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-213653/h/metin.pdf>
- BAYAT, Ali Haydar (1992), "Anadolu Tıbbî Folklorunda Göz Hastalıkları", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, C.4, s. 43-57.
- BAYAT, Ali Haydar- OKUMUŞ, Necdet (2004), *Muhammed Bin Mahmûd-ı Şirvânî, Mürşid (Göz Hastalıkları)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- BOZKURT, Firuze (2007), XVI.Yüzyıla Ait Bir Şair Mecmuâsı, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
<http://www.belgeler.com/blg/15ag/xv-yzyila-ait-bir-air-mecmuasi-the-16-th-century-poets-mecmu>
- CANPOLAT, Mustafa- ÖNLER, Zafer (2007), *İshak Bin Murad, Edviye-i Müfredede*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977), *Yahya Bey Dîvanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

- ÇIKMAN, Zeki (1977), *Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DOĞAN, Hakkı- KÖKER, Ahmet Hulusi (2006), "Ortaçağ Türk-İslam Hekimlerine Göre Göz ve Göz Hastalıkları", IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, (Kayseri, 24-27 Mayıs), s. 128-135.
- ERGİN, Muharrem (1980), *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- ERTEM, Rekin (1995), *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNYÜZ, Melike (2005), "Şair ve Hekim Ahmedî'nin Duygu Dünyasında Tıp Terimleri", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, (1-6 Eylül 2002), C.2, s.651-670.
- GÜVEN, Meriç (2005), *Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntahab-ı Fi't-Tıbb'ı* (Dil İncelemesi-Metin-Dizin), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- GÜVEN, Meriç (2011), "Türk Dili ve Kültürü Açısından XIV-XV. Yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi Türkçe Tıp Yazmalarına Eleştirel Bir Bakış", Turkish Studies, Volume 6/3, s.841-850.
- HARMANCI, M. Esat (2007), *Süheylî Dîvân*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, Mustafa (1990), *Şeyhî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAYA, Bayram Ali (2003), *Azmizâde Haletî Divanı*, Newyork: Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yayınları.
- KAYA, Emel (2008), *Muyîddin Mehi'nin Müfîd (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eseri (İnceleme, metin, dizin) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KONCU, Hanife (2005), "Klâsik Türk Şiirinde Bazı Tedavi Yöntemleri", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, (1-6 Eylül 2002), Ankara: TTK Yayınları, C.2, s.687-698.
- MENGİ, Mine (1995), *Mesihî Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (2005), *Nedîm Divanı*, Ankara: İnkılap Kitabevi.
- KUZUBAŞ, Muhammet (2009), *Nev'i-zâde Atâyî, Sâkînâme*, İstanbul: Etüt Yayınları.
- ÖNLER, Zafer (1990), *Celaliüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntahab-ı Şifâ I, Giriş-Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Ömer (2007), *Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi.

- ÖZTEKİN, Özge (2006), *Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ankara: Ürün Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2004), *Emrî Divanı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- ŞİŞMAN, Vildan Serdaroğlu (2005), "Divan Şiirinin İyileşmek Bilmeyen Hastaları Âşıklar", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, (1-6 Eylül 2002), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.2, s.471-482.
- Türkçe Sözlük* (1998), Ankara: TDK Yayınları, C.I.
- UZEL, İlter- SÜVEREN, Kenan (1999), Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Mücerreb-nâme, İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.Şeyhî.
- ÜÇER, Müjgan (1990), "İbn-i Sînâ'nın Göz Hastalıklarında Önerdiği İlaçlar ve Bunların Geleneksel Halk Hekimliğindeki Etkileri", Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri, (Ankara, 9-12 Eylül 1985), Ankara.
- ÜÇER, Müjgan (1983), "Sivas'ın Tıbbî Folklorunda Göz Hastalıkları", Türk Folkloru, S.42, s.3-6.
- ÜÇER, Müjgan (1983), "Sivas'ın Tıbbî Folklorunda Göz Hastalıkları 2", Türk Folkloru, S.43, s.11.
- ÜNVER, İsmail (1983), *Ahmedî, İskendernâme*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- YAYLAGÜL, Özen (2010), *Ebvâb-ı Şifâ*, Ankara: Köksav Yayınları.
- YENİTERZİ, Emine (1999), "Dîvan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.4, s. 87-103.